1-чи чәдвәл

Суварманын нар колларынын мәһсулдарлыгына тә'сири (1985-1990-чы илләр үзрә орта рәгәм)

Сортлар	Суварма сајы	Торпағын тарла су тутуму	Мәһсулдарлыг		Тәчрүбә дәгиглији	Артым	
			ағачдан	һек/сент		һек/сент	%
Гырмызыгабыг	2-3	60-65%	8,2	33,1	3,05	—	—
	6-8	80-85%	14,1	56,4	2,92	23,3	70,3
Чәһрајы күләјшә	2-3	60-65%	10,1	40,4	2,08	—	—
	6-8	80-85%	17,6	70,6	3,03	30,2	74,7
Бала Мүрсәл	2-3	60-65%	9,5	38,2	2,75	—	—
	6-8	80-85%	16,9	67,6	3,20	21,4	56,0

2-чи чәдвәл

Суварманын нар мејвәләринин кејфијјәтләринә тә'сири

Сувармаларын сајы	Торпағын торла сутутуму, %-лә	Гырмызыгабыг			Чәһрајы күләјшә			Бала Мүрсәл		
		һүндүрлүјү, см	ени, см	чәки, гр-ла	һүндүрлүјү, см	ени, см	чәки, гр-ла	һүндүрлүјү, см	ени, см	чәки, гр-ла
2-3	60-65%	5,5	7,5	190-200	6,5	7,5	250-260	7,0	7,5	250-260
6-8	80-85%	7,5	8,0	230-250	8,5	9,0	280-300	9,5	9,5	290-310

Чәдвәлдән көрүндүјү кими чох суварылан (6-8) колларын азсуварылан (2-3) коллара нисбәтән мәһсулдарлығы һәр үч сортда јүксәк олур. Белә ки, һектардан артым: Гырмызыгабыг сортунда 23,3 сент (70,3%), Чәһрајы күләјшә с. 30,2 с. (74,7%), Бала Мүрсәл с. 21,4 с. (56,0%) АДКТ Академијасынын Говлар-Сары тәчрүбә бағларында Гырмызыгабыг сортунда да әлавә суварма һесабына һектардан мәһсулдарлыг 30% артмышдыр.

Сортлар үзрә апарылан (һәр вариантдан 30 мејвәнин) мејвә өлчү вә чәкисинин нәтичәләри 2-чи чәдвәлдә көстәрилир. Чәдвәлдән көрүнүр ки, һәр 3 сортун чохсуварылан колларын мејвәләри һәчмдә ири, чәкидә исә ағыр олмушдур. Апарылан биокимјәви анализләр көстәрир ки, әлавә суварма һесабына јүксәлмиш мәһсулдарлыг мејвәләрин кејфијјәтинә мәнфи тә'сир көстәрмир. Әксинә, мејвә тәркибиндә олан "С" витамини, гуру маддәләр, үмуми шәкәр вә с. јүксәк олур.

Пајызда, ағачларын јарпаглар төкүләндән сонра апарылан пајыз дојдурма суварманын бөјүк әһәмијјәти вар, бу суварманы 1000 $м^3$ нормасы илә апармаг мәсләһәт көрүрүк.

УОТ 634.11: 631.811:631.5

МЕЈВӘ БИТКИЛӘРИНИН МҮХТӘЛИФ ЧАЛАГАЛТЫЛАРЫ ВӘ ЧАЛАГАЛТЫ-СОРТ КОМБИНАСИЈАЛАРЫ ҮЧҮН БАҒЛАРЫН ДАҺА СӘМӘРӘЛИ ӘКИН СХЕМИ

Т. Ч. КӘРИМОВ, кәнд тәсәррүфаты елмләри намизәди

Азәрбајчан Бағчылыг вә Субтропик Биткиләр үзрә Елм-Истеһсалат Бирлији

Мејвә ағачларынын бөјүмәси, инкишафы вә мәһсул вермәси үчүн ајрылмыш әкин схеминдән асылылығы дүнјанын бир сыра алимләри тәрәфиндән мүәјјән едилмишдир. Мејвә ағачларынын әкин схеминдән асылылығынын илк нәзәри әсаслары кечән әсрин танынмыш алимләриндән В. И. Еделштејнә мәхсусдур. Молдава республикасы шәраитиндә М. М. Адаскалитсиј (1981), Краснодар вилајәтиндә В. Н. Попов (1990), Полша Республикасы шәраитиндә Мика А. (1987) вә башгалары бағчылыгда әкин схеминин мүһүм чәһәтләрини гејд етмишләр.

Азәрбајчанын дағәтәји зонасы олан Губа рајону шәраитиндә алма сортларына сәмәрәли әкин схемини мүәјјәнләшдирмәк мәгсәдилә 1987-1995-чи илләрдә

тәдгигат иши апарылмышдыр. 5x5, 6x4 вә 6x5 м әкин схемләриндә М 4 вә мешә чыр алмасы чалагалтылары үзәриндә 3 сорт: Вагнер Призовоје, Старкримсон вә Голден Делишес алма сортлары әкилмишдир. Ағачларын чәтринә әсасән, сәрбәст бөјүјән палмет чәтир формасы верилмишдир. Тәчрүбә саһәсинин торпағы ачыг шабалыды олуб, механики тәркибинә көрә килличәлидир. Бағ суварылыр вә чәркәараларынын торпағы гара һерик алтында сахланылыр.

Тәдгигатларла әкин схеминин торпаг нәмлијинә, феноложи мәрһәләләрин кедишинә, ағачларын һүндүрлүјүнә, ағач штамбынын бөјүмәсинә, бириллик зоғларын инкишафына, јарпаг сәтһинин бөјүмәсинә, ағачларын мәһсулдарлығына тә’сири өјрәнилмишдир.

Чәркәдә биткиләрин сыхлашдырылмасы чәркә арасына доғру кенишләнмәјә тә’сир едир. Белә ки, әкин схеми 5x5 м олдугда бешинчи илдә М 4 векетатив чалагалтысы үзәриндә олан сортларда чәтир биткиарасы мәсафәдә 1,0-1,2 м, 6x4 м олдугда 1,2-1,5 м, 6x5 м әкин схеминдә исә 1,3-1,6 м-дәк артыр. Мешә чыр алмасы чалагалтысында исә әкин схеми 5x5 м олдугда бешинчи илдә чәтир биткиарасы мәсафәдә 1,2-1,3 м, 6x4 м олдугда 1,4-1,6 м, 6x5 олдугда исә 1,5-1,7 м-дәк артыр. Бу артым ағач 10 јашына чатанадәк һәр ики чалагалты үзәриндәки сортларда вә тәтбиг олунан әкин схемләриндә даһа сүр’әтлә кедир (1-чи чәдвәл).

Тәдгигатын нәтичәләриндән ајдын олур ки, чәркәарасы мәсафә чох (6x5 м) олдугда 10 јашлы ағачларда чәркәарасынын 41,5-62,1%-и, сыхлашдыгда исә (5x5 м) 62-81%-и будагла өртүлүр.

Орта бојлу, кичик һәчмли алма сортларындан (Вагнер Призовоје, Голден Делишес, Старкримсон вә с.) ағачларда чәркәарасы мәсафәнин анчаг 75%-ә гәдәри, биткиарасы мәсафәдә исә әсасән 80%-дән чоху будагла өртүлүр. Бунунла белә нәтичәјә кәлмәк олар ки, алма биткиси үчүн әкин схемини сечәркән сортун биоложи хүсусијјәтини вә бечәрилмә шәраитини нәзәрә алмаг лазымдыр. Губа рајонунда суварылан саһәләрдә алма ағачлары (хүсусилә 5-10 јашында) күчлү бој верир. Чәркә арасыны 6 м вә даһа чох, битки арасыны исә 4-5 м көтүрдүкдә ағачларын бoју вә инкишафы тә’мин олунур.

1-чи чәдвәл

Алма ағачларынын һүндүрлүјүнә вә чәтирин енинә әкин схеминин тә’сири

Әкин схеми м-лә	I һалда ағачларын сајы, әдәдлә	Ағачларын һүндүрлүјү		Чәтирин ени, м-лә			
				Биткиарасы истигамәтдә		чәркәарасы истигамәтдә	
		5 илдә орта м-лә	10 илдә орта м-лә	5 илдә орта м-лә	10 илдә орта м-лә	5 илдә орта м-лә	10 илдә орта м-лә
М 4 чалагалтыда Вагнер Призовоје							
5x5	400	2,1	3,0	1,2	2,0	1,3	2,0
6x4	416	2,3	3,2	1,2	2,0	1,9	2,3
6x5	333	2,3	3,6	1,3	2,5	2,0	2,5
Старкримсон							
5x5	400	2,0	3,0	1,0	2,0	1,3	2,4
6x4	416	2,2	3,1	1,3	2,2	2,4	2,8
6x5	333	2,0	3,5	1,3	2,4	2,3	2,5
Голден Делишес							
5x5	400	2,2	3,1	1,2	2,1	1,5	2,5
6x4	416	2,5	3,0	1,5	2,3	2,6	2,8
6x5	333	2,5	3,4	1,6	2,5	2,5	2,8
Мешә чыр алмасы чалагалтысында Вагнер Призовоје							
5x5	400	2,3	4,0	1,3	2,1	1,4	2,5
6x4	416	2,5	4,0	1,4	2,0	2,6	3,4
6x5	333	2,4	4,5	1,5	2,5	2,8	3,6
Старкримсон							
5x5	400	2,1	4,2	1,2	2,3	1,5	2,8
6x4	416	2,5	4,1	1,5	2,5	2,8	3,2
6x5	333	2,5	4,3	1,5	2,7	2,7	3,3
Голден Делишес							
5x5	400	2,6	4,1	1,3	2,0	2,0	3,0
6x4	416	2,5	4,6	1,6	2,5	2,5	3,2
6x5	333	2,5	4,8	1,7	2,3	2,8	3,6

Әкин схеми ағачларын штамбынын бөјүмәсинә, бириллик зоғларын узунлуғуна вә јарпағын сәтһинә тә'сир едир (2-чи чәдвәл). Әкин схеми 5х5 м олдуғда, М 4 чалагалтыда көвдә штамбынын даирә өлчүсү сортлардан асылы олараг 12,4-13,3-13,8 см, 6х4 м олдугда 13,4-14,1-14,0 см вә 6х5 метрдә исә 13,6-14,2-14,5 см олмушдур. Мешә чыр алмасы чалагалтысында исә әкин схеминә вә сортлара мүвафиг сурәтдә штамбын даирә өлчүләри 15,6-15,5-17,2 см, 16,6-16,8-17,4 см вә 17,6-17,4-18,6 см тәшкил едир.

Чәдвәлдән көрүндүјү кими М 4 чалагалтыда 6х5 әкин схеминдә Голден Делишес сортунда штамбын даирә өлчүсү (14,5 см) дикәр сортлара вә әкин схемләринә нисбәтән үстүнлүк тәшкил едир. Һәмин үстүнлүк мешә чыр алмасы чалагалтысында 6х5 м әкин схеминдә дә өзүнү көстәрир. Белә нәтичәјә кәлмәк олар ки, штамб даирәсинин бөјүмәсинә әкин схеминин тә'сири күчлүдүр.

Әкин схеминин бириллик зоғларын инкишафына тә'сирини өјрәнмәклә мә'лум олмушдур ки, әкин схеми артдыгча, јә'ни чәркә илә чәркәарасы вә битки илә биткиләрарасы мәсафә кенишләндикчә бириллик зоғларын узунлуғу да артыр. Бу артым 5х5 м, 6х4 вә 6х5 м әкин схемләри әсасында М 4 чалагалтыда Вагнер Призовоје сортунда 19,4-28,0-30,0 см, Старкримсон сортунда 24,0-30,3-32,4 см вә Голден Делишес сортунда 23,4-300-34,4 см олмагла, мешә чыр алмасы чалагалтысында әкин схемләринә вә сортлара мүвафиг сурәтдә 27,0-31,0-36,2 см, 31,8-35,4-38,8 см вә 31,0-35,1-37,5 см тәшкил едир.

Бириллик зоғларын инкишафына һәр ики чалагалтыда 6х5 м әкин схеминин мүсбәт тә'сири ашкар едилмишдир. Әкин схеминин јарпаг сәтһинә дә тә'сири вардыр. Әкин схеми кенишләндикчә јарпағын сәтһи дә артыр. Ән кичик јарпаг сәтһи 5х5 м әкин схеминдә, ән бөјүк јарпаг сәтһи исә 6х5 м әкин схеминдә гејдә алынмышдыр.

Әкин схеминин јарпаг сәтһинин бөјүмәсинә тә'сирини өјрәнмәклә сүбут едилмишдир ки, јарпаг сәтһинин бөјүмәси М 4 вә мешә чыр алмасы чалагалтыларында 6х5 м әкин схеминдә јүксәкдир.

Мејвә ағачларынын мәһсулдарлығы онларын әкин схеминдән вә чалагалтынын бој күчүндән асылыдыр. 3-чү чәдвәлдән көрүндүјү кими, әкин схеминә көрә ағачларын мәһсулдарлығы дәјишир. М 4 чалагалтыда 5х5 м әкин схеминдә ән ашағы мәһсул Вагнер Призовоје сортунда 24,8 сент/һек., 6х4 м әкин схеминдә 27,0 сент, һек., 6х5 м әкин схеминдә исә 18,7 сент/һа; ән јүксәк мәһсул исә һәмин чалагалтыда вә һәр үч әкин схеминдә Голден Делишес сортунда 30,2-29,7-22,3 сент/һек. гејдә алынмышдыр.

2-чи чәдвәл

Әкин схеминдә ағачларын бој вә инкишафына тә'сири
(5 илдә орта һесабла)

Әкин схеми, м.	ВАГНЕР ПРИЗОВОЈЕ			СТАРКРИМСОН			ГОЛДЕН ДЕЛИШЕС		
	Штамбын даирәси, см.	бир зоғун узунлуғу, см.	јарпағын сәтһи, см²	Штамбын даирәси, см.	бир зоғун узунлуғу, см.	јарпағын сәтһи, см²	Штамбын даирәси, см.	бир зоғун узунлуғу, см.	јарпағын сәтһи, см²
				М 4 чалагалтыда					
5х5	12,4	19,4	24,6	13,3	24,0	28,6	13,8	23,4	29,5
6х4	13,4	28,0	25,8	14,1	30,3	32,4	14,0	30,0	35,4
6х5	13,6	30,0	27,0	14,2	32,4	33,6	14,5	34,4	36,5
				Мешә чыр алмасы чалагалтысында					
5х5	15,6	27,0	26,2	15,5	31,8	34,8	17,2	31,0	33,0
6х4	16,6	31,0	26,6	16,8	35,4	35,5	17,4	35,1	36,3
6х5	17,8	36,2	29,0	17,4	38,8	37,6	18,6	37,5	37,3

3-чү чәдвәл

Әкин схеминин алма сортларынын мәһсулдарлыгына тә'сири

Әкин схеми м-лә	Сорт	1 һектарда ағачларын сајы, әдәдлә	5 илдә һәр һектардан, сентнерлә
	М 4 векетатив чалагалтысында		
5x5	Вагнер Призовоје	400	24,8
	Старкримсон	400	26,3
	Голден Делишес	400	30,2
6x4	Вагнер Призовоје	416	27,0
	Старкримсон	416	27,2
	Голден Делишес	416	29,7
6x5	Вагнер Призовоје	333	18,7
	Старкримсон	333	20,9
	Голден Делишес	333	22,3
	Мешә чыр алмасы чалагалтысында		
5x5	Вагнер Призовоје	400	32,0
	Старкримсон	400	64,0
	Голден Делишес	400	54,1
6x4	Вагнер Призовоје	416	39,5
	Старкримсон	416	33,2
	Голден Делишес	416	37,4
6x5	Вагнер Призовоје	333	23,1
	Старкримсон	333	26,6
	Голден Делишес	333	61,6

Үмуми мәһсул һәчминдә 6x4 м әкин схеми үстүнлүк тәшкил едир. Мешә чыр алмасы чалагалтысында исә әкин схемләриндән асылы олараг мәһсулдарлыг Вагнер Призовоје сортунда 23,1-39,5; Старкримсон сортунда 26,6-64,0; Голден Делишес сортунда 37,4-61,6 сент/һек. арасында дәјишир. Мешә чыр алмасы чалагалтысында үмуми мәһсул һесабы илә 5x5 м әкин схеми үстүндүр.

Мәһсулдарлыг көстәричиләриндән мә'лум олур ки, мешә чыр алмасы чалагалтысында әкин схемләриндән асылы олараг мәһсулдарлыг М 4 чалагалтындакындан даһа чохдур. Илк илләрдә мәһсулдарлыға чалагалты әкин схеминә нисбәтән чох тә'сир едир.

НӘТИЧӘ

Алма биткиси үчүн әкин схемини өјрәнәрәк, ашағыдакы үмуми нәтичәјә кәлирик ки, М 4 чалагалтыда Голден Делишес вә Вагнер Призовоје сортлары үчүн 6x4 м, Старкримсон үчүн 5x5 м әкин схеми; Мешә чыр алмасы чалагалтысында исә Голден Делишес вә Вагнер Призовоје сортлары үчүн 6x5, һәмин чалагалтында Старкримсон алма сорту үчүн 6x4 ән јахшы әкин схеми сајыла биләр.

ЈҮКСӘК ТЕХНОЛОЖИ ХАССӘЛӘРӘ ВӘ МӘҺСУЛДАРЛЫҒА МАЛИК ЈЕНИ МАЈАК-3 ВӘ МАЈАК-4 ТУТ ИПӘКГУРДУ ЧИНСЛӘРИ

Б. Һ. АББАСОВ,
кәнд тәсәррүфаты елмләри намизәди

Азәрбајчан Елми Тәдгигат Ипәкчилик Институту

Республикамызда ипәкчи селексијачылар тәрәфиндән бир сыра јүксәк мәһсулдар тут ипәкгурду чинсләри јарадылмышдыр. Лакин бу чинсләрин барамаларынын технололжи хассәләри ипәк сәнајесинин тәләбатыны там өдәмир. Одур ки, гаршымыза барамалары јүксәк технололжи хассәләрә малик олан јени тут ипәкгурду чинсләри јаратмаг вәзифәсини гојдуг.